

Analysis of dynamics of projections of archetypal figures after influence of social changes

M. L. Didukh

Kyiv Institute of Contemporary Psychology and Psychotherapy, Ukraine

Article info

Received 21.04.2017

Accepted 20.06.2017

Kyiv Institute of
Contemporary Psychology
and Psychotherapy, Ukraine

didukh@hotmail.com

Дідух, М.Л. (2017). Аналіз динаміки проєкцій архетипічних фігур під впливом соціальних змін. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 21 (3), 160-165.

Didukh, M. L. (2017). Analysis of dynamics of projections of archetypal figures after influence of social changes. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 21 (3), 160-165.

The article examines the dynamics of projections of archetypal figures of 130 Ukrainian respondents in comparison within of 2011 and 2017. The method of amplification was used.

Karl Jung has discovered a certain structural organization and classification of archetypes. For example the first of these is traditionally the archetype of Persons, the term borrowed from dramaturgy - the social mask that a person wears to appeal to the world. At the level of the individual - it is primarily awareness and introjection of a social or professional role. Considering this archetype at the ethnic level, it manifests itself as an awareness of a certain community of people of their role in the world context, and decision-making in accordance with this role. The Ethnic Archetype of Persons includes such an integral part of the ideal Self - the image of culture, those actions and features of character that their carriers consider to be valuable, reference. In 2017, there was no mention of the designated old characters since 2014, while the projections of Persons were directed to other historical figures that were not mentioned in the previous study. They are also perceived positively, to the forefront are the motives of the struggle and power.

In modern psychological science, there are active attempts at empirical research and the confirmation of the theoretical postulates that were advanced within the psychoanalytic paradigm. That is why the problem of projections of archetypal figures, as a component of the ethnic unconscious, is investigated in this paper.

The purpose of this study was to identify the dynamics in the projections of the archetypes of meaningful figures in Ukrainian respondents. The necessity of this study was due to the fact that in the 2014-2017 years in Ukraine there were active social changes - the Revolution of Dignity, ATO, strengthening orientation towards European integration. These events could have some influences to the content of the ethnic specificity of archetype projections and mythology.

In conducting a comparative study of the projections of the archetypes of Person, Shadow, Anima, Animus and Great Old, the following tendency was observed: the strengthening of the masculinization of the ethnic unconscious, the true reduction of the motives of death, illness and suffering was the simultaneous strengthening of the ideas of power, power and victorious struggle. A separate tendency is to increase the projections related to childish fairy-tale characters, which may be a manifestation of the myths of death-revival inherent in the Ukrainian ethnic unconscious.

The direction of further research will be the study of the dynamics of mythology under the influence of social changes and injuring events.

Keywords: analytical psychology; archetypes; projections; masculinity; ethnic unconscious.

Аналіз динаміки проєкцій архетипічних фігур під впливом соціальних змін

М.Л. Дідух

Київський Інститут сучасної психології та психотерапії, Україна

У статті розглянуто динаміку проєкцій архетипічних фігур 130 українських респондентів в порівнянні між 2011 та 2017 роками. Було застосовано метод ампліфікації. Виявлено посилення маскулінізації етнічного несвідомого, достовірне зменшення мотивів смерті, хвороби та страждання при одночасному посиленні ідей сили, влади, переможної боротьби. Окремою тенденцією є посилення проєкцій пов'язаних з дитячими казковими персонажами, що може бути проявом міфологеми «смерті – відродження», притаманній українському етнічному несвідомому.

Ключові слова: аналітична психологія; архетипи; проєкції; маскулінізм; етнічне несвідоме.

Вступ

В сучасній психологічній науці відбуваються активні спроби емпіричного дослідження та підтвердження теоретичних постулатів, які було висунутого в межах психоаналітичної парадигми. Саме тому у роботі досліджується проблема проєкцій архетипічних фігур, як складової етнічного несвідомого.

Метою даного дослідження стало виявлення динаміки в проєкції архетипу на значущі фігури в українських респондентів. Необхідність цього дослідження була зумовлена тим, що протягом 2014-2017 років в Україні відбулися активні соціальні зміни – революція Гідності, АТО, посилення орієнтації на євроінтеграцію. Ці події могли вплинути на зміст етнічної специфіки проєкцій архетипів та міфологем.

Матеріали та методи

В межах аналітичної психології існує достатньо розроблена система визначень архетипічних образів та міфологем. Архетипи проявляються у вигляді символів (в образах героїв, обрядах, традиціях, поведінці загалом) і містять узагальнений досвід предків. Згідно з К.Г.Юнгом, архетип фігурує на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях психічного, які активізуються у процесі сприйняття певного образу. Він зумовлює емоційне ставлення до конкретної особи, керує поведінкою особистості, створюючи відповідні переживання і способи ідентифікації. Як успадковане від пращурів, колективне та позасвідоме, архетип є вродженою моделлю дій і реакцій (Jung, 1991). Основним механізмом проявлення архетипу є його проєкція на якісь зовнішні об'єкти. У сучасній науковій літературі, присвяченій культурним архетипам України, зустрічається уявлення про перевагу фемінного над маскулінізмом у ментальності українця, тобто про перевагу орієнтально-екзекутивного елементу психотипу, що зокрема відображено у роботах О.Донченко (Donchenko, Romanenko, 2001). Оскільки українському складу особистості більш притаманні фемінні риси, так принаймні вважає низка дослідників, що вони пов'язують з превалюванням землеробської

діяльності, яка сприяє розвитку творчих та толерантних проявів особистості (Donchenko, Romanenko, 2001). Наслідком цього є такі риси української ментальності стають індивідуалізм, екзекутивність, інтровертованість, емоційно-естетична домінанта і толерантність. Вшанування поступливої, дружньої поведінки і перевагу соціальних цінностей над его-цінностями, відмічали у системі цінності як українських чоловіків так і жінок. Виходячи з теорії К.Г. Юнга, ми можемо припустити, що така інтенсивність фемінних рис на рівні персони може призводити до не менш інтенсивних, але прихованих проявів маскуліної складової етнічного архетипу, що неодноразово проявлялося в історичному минулому та сучасних подіях в Україні. Цю тезу підтверджують історичні дослідження Ю.С. Фігурного (Figurine, 2004), присвячені прадавнім та архетипічним образам українського козацтва.

В колективному несвідомому наявні також архетипи духу, до яких відносяться мудрі пращури, що уособлюють духовно-моральну складову індивідуальності людини, і архетип божественної дитини (puer aeternus) як символ сподівань та майбутнього. Але пуер — це більше, ніж просто дитина, це майбутній герой, мала дитина, яка має надлюдські можливості, і водночас цій вічній дитині також властиві легковажність, задоволення та гра.

В сучасній українській філософії наявні активні спроби теоретичного визначення явища етнічного архетипу та його проявів в літературі та народній творчості. Насамперед це ґрунтовні філософські штудії С. Кримського (Crimean, 2006), та Н.М. Ковтун (Kovtun, 2006). Наукові розвідки означених авторів стосувалися, насамперед аналізу казок, міфів інших культурних феноменів та артефактів і не мали на меті емпірично дослідити особливості цих проєкцій в сучасних мешканців України. У нашому (Didukh, 2011) попередньому дослідженні (в 2011 році) основним завданням був пошук відповідних психологічних методів дослідження означеної проблематики.

В результаті емпіричного порівняльного дослідження трьох груп респондентів (українців, кримських татар, росіян) було виявлено наявність етнічної специфіки проєкцій архетипічних образів на

уявлення про героїв та персонажів культури. Було виявлено, що етнічні архетипи українців містять три базові характеристики: боротьби – непокори, страждання та творчо – філософського світогляду. характеристики Аніми та Анімусу (в його героїчному аспекті) та мотиви сили і боротьби.

Було використано метод ампліфікації. Всього було опитано 130 українських респондентів, з яких 70 в 2011 році, а 60 – у 2017 р. Досліджувани були юнацького та дорослого віку, 65% склали жінки та 35% - чоловіки.

Результати дослідження та обговорення

Юнг виявив певну структурну організацію та класифікацію архетипів. Першим з них традиційно виступає архетип Персони, термін, що його запозичено з драматургії - соціальну маску, яку людина вдягає, щоб звернутися до світу. На рівні окремої особистості – це насамперед усвідомлення та інтродукція соціальної або професійної ролі. Якщо розглядати цей архетип на рівні етносу то він проявляється як усвідомлення певною спільнотою людей своєї ролі в світовому контексті, та прийняття рішення у відповідності до даної ролі. Етнічний архетип Персони включає також складову ідеального Я – образу культури, тих дій та рис характеру, що їх носії культури вважають цінними, еталонними.

При розгляді цього архетипу в ході емпіричного дослідження було виявлено, що в 2011 р. проєкції Персони переважно спрямовані на образ українського козака та гетьмана Богдана Хмельницького. Богдан Хмельницький наділюється наступними рисами: мужній, сміливий, рішучий, сильний, вольовий. Когнітивні асоціації пов'язують його образ з героєм, козаками, вказують на посаду – гетьман (одне згадування). Його діяльність на поведінковому рівні пов'язана з боротьбою, перемогою, наставництвом.

В 2017 році його образ постає дещо іншим – на перший план виступають не характеристики емоцій та вольової активності, а характеристики влади: гетьман, завойовує, керує, відомий, впливовий. Для образу козака в українців важливим є те, що герой сильний, спритний, хитрий, їздить, б'ється, сміється.

Специфікою образу персони у проєкціях українців 2011р. було те, що до цього ж ряду належали розбійники – Устим Кармелюк та Олекса Довбуш. Вони сприймаються позитивно, характеризуються як справедливі, відчайдушні, сильні, завзяті. У 2017 році не було жодного згадування означених персонажів, натомість проєкції Персони були спрямовані на інші історичні постаті, які не були згадані у попередньому дослідженні: Мазепа, І.Сірко, Пилип Орлик, С.Петлюра. Вони також сприймаються позитивно, на перший план виходять мотиви боротьби та влади.

У повторному дослідженні значно частіше зустрічаються образи владних персон Київської Русі – Володимир, княгиня Ольга, що керують, завойовують, засновують, примножують тощо. Серед емоційно – оціночних висловлювань переважали наступні: сильний, активний, цілеспрямований, мудрий, активний, безжалісна.

У підсвідомому, К.Г. Юнг виокремлює архетип Тіні, того, що кожна людина боїться, зневажає та може прийняти у собі. Це не завжди щось об'єктивно суспільно непридатне або небезпечне, навпаки тіньові аспекти особистості часто містять ресурси енергії, необхідні для успішного існування. В зону Тіні витісняється те, що протирічить занадто усталеній Персоні. Часто в терапевтичній практиці можна спостерігати проєкцію Тіні на оточуючих, те що людина не приймає в собі, якщо воно зазнало проєкції назовні створює дивні, полярні стосунки з ними: «Я його водночас кохаю та ненавиджу». Ми можемо зустріти подібну емоційну спрямованість висловлювань і щодо власної культури та нації. Етно-культурний архетип Тіні ймовірно проявляється в тому, що представники даного етносу емоційно заперечують, вважають неіснуючим, та приписують насям інших «ворожих» культур. При соціальних катаклізмах (так як при життєвих кризах окремої особистості) можливі «прориви» тіні, за яких етнос поводить непередбачуваним, навіть для своїх представників, чином. В ході аналізу ставлення до Тіні змінюється від недовіри до усвідомлення, прийняття та інтеграції. Схоже, за результатами нашого емпіричного дослідження, що об'єктом на яких відбувається проєкція саме тіньових аспектів колективного несвідомого стають сучасні політичні діячі. Серед них респонденти у 2011р. згадували Л. Кучму, В. Ющенко, Ю. Тимошенко, В. Януковича, і всі вони отримують полярні, позитивні та негативні характеристики: розумний, цілеспрямований, брехливий, що водночас перемагає, намагається, декларує, керує, обманує та створює. При більш детальному опитуванні українців, які саме риси характеру вони вважають не притаманними типовому українцю виявилася досить цікава особливість тіньових проєкцій. Досліджувани (переважно юнацького віку) змалювали два досить різні образи тіньових проявів. Вони виокремили такі риси як пунктуальність, прагматичність, планомірна працездатність, що, ймовірно, відрізняє українців від мешканців Західної Європи. На другому полюсі виявився колективізм та здатність прийти на допомогу, що притаманно стереотипним уявленням про росіян, на відміну від українців. У 2017 році на всю вибірку зустрілося всього 2 згадування про сучасні політичні фігури Л.Кучма, та Ю.Тимошенко з позитивними та нейтральними проєкціями – діяч, думає, слухає, творча, напружена.

Надалі К.Г. Юнг розглядає протилежні сексуальні архетипи, Анімуса та Аніми, які уособлюють те жіночне, що є в душі чоловіка, та те чоловіче, що криється в глибинах жіночої душі. Ці протилежні архетипи діють як міст між свідомим та несвідомим. Жіночі образи були достатньо поширеними у відповідях наших респондентів, але ми відносимо до архетипу Аніми не всі з них, а лише ті, що мають виразне емоційне забарвлення. Найпоширенішими були проєкції Аніми як у 2011 так і в 2017р. на образ Лесі Українки. У діяльнісному аспекті для респондентів важливі мотиви творчості, боротьби, страждання. Ще більш виразно це відображено у емоційно – оціночних судженнях, що можна згрупувати на декілька фокусів тяжіння. Результати аналізу відображено на рис. 1.

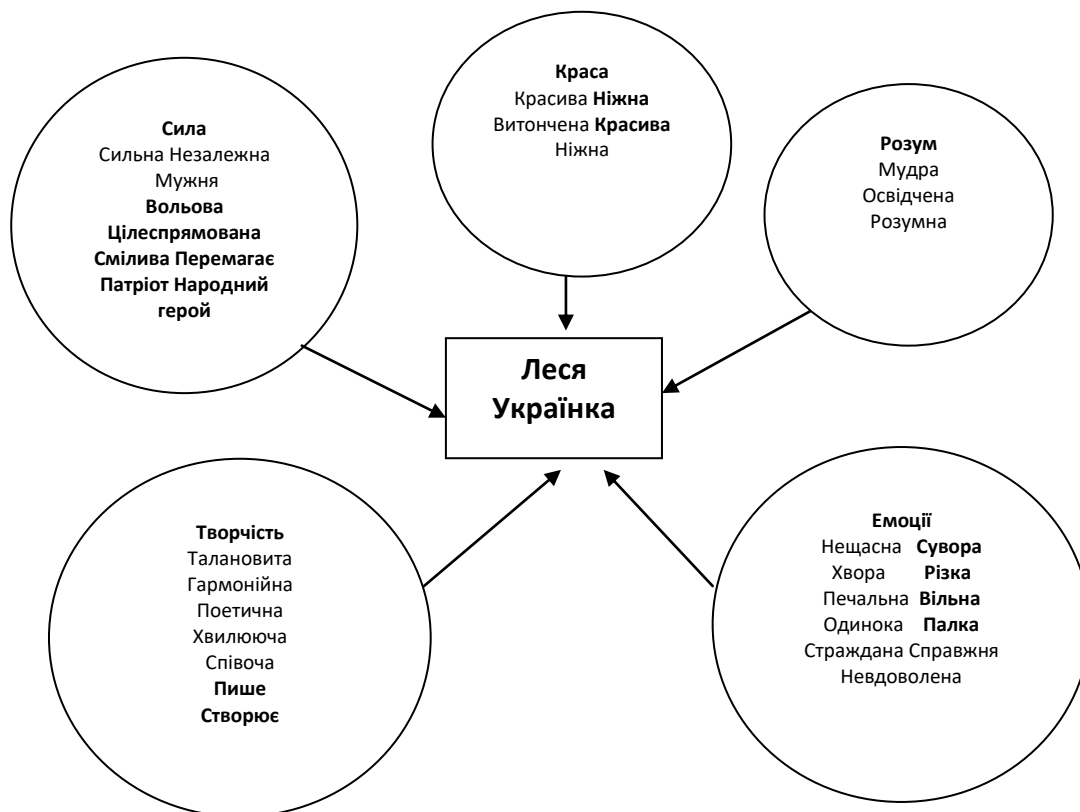

Рис. 1. Емоційно – оціночні проєкції Аніми на образ Л. України (напівжирним шрифтом наведено результати дослідження 2017 року)

Ми можемо помітити нерівномірну насиченість емоційно – оціночних проєкцій. Як це властиво для образу Аніми, на відміну від образу Персони, зовнішність та навіть творчий внесок поступаються місцем емоційній складовій проєкцій. Характерним саме для відповідей українських респондентів стає неоднозначність образу, що поєднує складові сили, чуттєвості та емоційності зі стражданням та печаллю в 2011 році. Як видно на рис. 1 у 2017 році переважно з'являються характеристики пов'язані з силою, боротьбою, повністю зникають проєкції пов'язані зі смертю, стражданнями та хворобою.

Лише в етнічних українців при пошуку персонажів – символів країни з'являлись казкові істоти, і Мавка була досить поширена у 2011 році. Її образ асоціюється з такими поняттями, як краса, любов, щастя, жертва, романтизм, ніжність, віра. Вона оцінюється респондентами як водночас справжня та нереальна, добра, щира, пристрасна, чудернацька. У діяльнісному аспекті образу переважає переконання про небезпеку безмежного кохання: кокетувати, кохати, зануритися у кохання повністю, співати, вірити, бігати, святкувати, померти. У 2017 році Мавку було згадано усього один раз, натомість зростає кількість жіночих фігур, які сприймаються як символи сили, мудрості, творчих здобутків: княгиня Ольга, М.Вовчок, Л. Костенко. При аналізі основних тенденцій можна спостерігати, що

архетип смерті та страждання, що був інтенсивно проявлений в 2011р. взагалі зникає з проєкцій 2017го, натомість Шлях Героя починає реалізуватись як при проєкціях на чоловічі, так і на жіночі постаті.

Таким чином, стає помітно, що проєкції етнічного несвідомого на образи видатних представників культури мають дуже істотні розбіжності.

Архетип Анімуса в українських респондентів має два полюси тяжіння – Герой та Філософ. Проєкція героїчних аспектів даного образу спрямована на сучасних спортсменів – Андрія Шевченко та Віталія Кличко у 2011, Вірастюка, Лобановського в 2017. Асоціативне поле пов'язано з грою, боротьбою, перемогою. Образ Героя сприймається к сильний, яскравий, відомий, красивий та привабливий і не зазнає суттєвої динаміки крім зміни об'єкту проєкцій.

З такою ж частотою зустрічається і інший варіант проєкцій образу Анімуса – Філософ. Найяскравішими представниками саме цього типу проєкцій виступають Г.Сковорода та І. Франко. Схожі асоціативні поля виникають і навколо деяких інших культурних діячів – Грушевського, Гмирі, Солов'яненко. Філософ, у несвідомому наших респондентів, це людина, що освідчена, бідна, розумна, геніальна, духовно багата. У діяльнісному аспекті переважають висловлювання: писав, любив, працював, мандрував, помер, - у 2011; та створив, започаткував, відкрив, винайшов, - у 2017.

Мотив смерті так само замінюється творчим, як і при сприйнятті жіночих фігур.

Божевствена дитина, герой багатьох народних казок – від Котигорошка до Івасика – Телесика. Цікаво, що в українській культурі ця дитина – хлопчик, на відміну від

російської Машеньки. Кількість згадувань цих казкових істот зростає з 12 згадувань у 2011 році, до 23 у 2017. Порівняльні результати відображено на рис. 2.

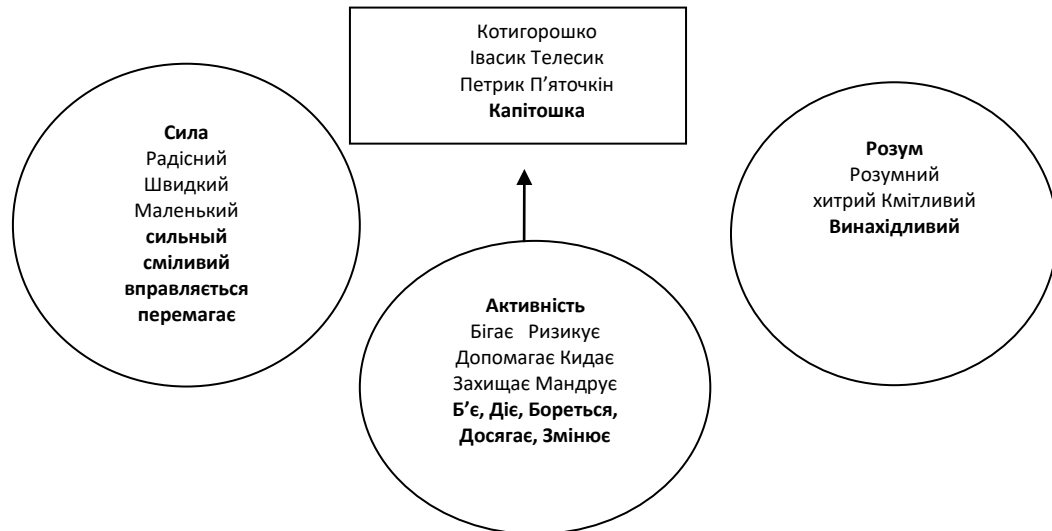

Рис. 2. Емоційно – оціночні проекції *puer aeternus* на образи казкових персонажів (напівжирним шрифтом наведено результати дослідження 2017 року)

В ході пілоного дослідження деякі респонденти виокремлювали, ще один, більш сучасний варіант, даного архетипу – це герой мультиплікаційного фільму Петрик П'яточкин. Наявність у відповідях саме цих героїв була властива насамперед українським респондентам. Як видно на рис.3. Дитина у уявленнях українських респондентів, це насамперед маленький Герой, наділений вже від народження необхідною силою, спритністю та хитрістю. Ці характеристики «переможної сили» значно зростають протягом шести років.

Архетип Мудрого Старого в українській культурі традиційно пов'язано з образом кобзаря, лірника, носія прадавніх легенд та балад. Віддзеркалювання даного архетипу можна помітити і в традиційних, особливо народних портретах Тараса Григоровича Шевченка на яких він постає в образі дуже літнього, сивочолого та сивовусого діда. Тарас Шевченко зустрічається у відповідях майже всіх респондентів незалежно від їх етнічної приналежності.

Можна виявити захисну, креативну та сакральну функції, що притаманні архетипам духу і відображені в ампліфікаціях наших респондентів. Як в проекціях на образ Л. Українки, так і Т. Шевченка (дещо меншою мірою ці проекції торкаються менш значущих фігур) важливим аспектом був аспект страждання та подолання, своєрідний варіант «пораненого цілителя», який є важливим саме для українського етнічного несвідомого того періоду. В наслідок суспільних перетворень останніх трьох років влада цього архетипу дещо зменшилася, натомість мотиви сили та боротьби посилюються.

При всій двозначності та ненадійності архетипної

фігури Трікстера, вона є також невід'ємною частиною людського буття.

В українських казках та піснях не вдалося знайти українців, які б займали у народній свідомості саме це місце, але воно й не порожнє, бо його посідають в залежності від регіону України «хитрий Циган», або «хитрий Жид». З ними пов'язані застереження та опасіння, щодо омани, лихварства, крадіжок (Циган); і в той же час на їхню допомогу можна розраховувати у дійсно скрутному становищі. В ході емпіричного дослідження цю позицію посів Козак – Характерник, Мольфар. Для них властиві чаклунські вміння, здатність впливати на «потойбіччя» та спілкуватися з природними стихіями. Нечисленні згадування саме про цих персонажів як були притаманні українцям, так і залишилися не змінюючи свого змісту.

Найглибшим внутрішнім архетипом є архетип Самості. Це уособлення єдності людини зі світом та з самим собою. Процес індивідуалізації, особистісного зростання сприймається як шлях пошуку рівноваги між протилежностями та усвідомлення Самості, істинної сутності кожної людини. Ймовірно, що не лише в окремої людини (або навпаки, у суто загальнолюдському контексті), а й в межах етносу існує щось таке, що не усвідомлюється і рідко промовляється у вигляді чітких декларацій або політичних гасел, але дає можливість не розчинитись та не асимілюватись. У працях С. Кримського[3], архетип постає як позачасова, універсальна форма ретрансляції духовної традиції, котра послуговує чинником подолання ентропійних процесів.

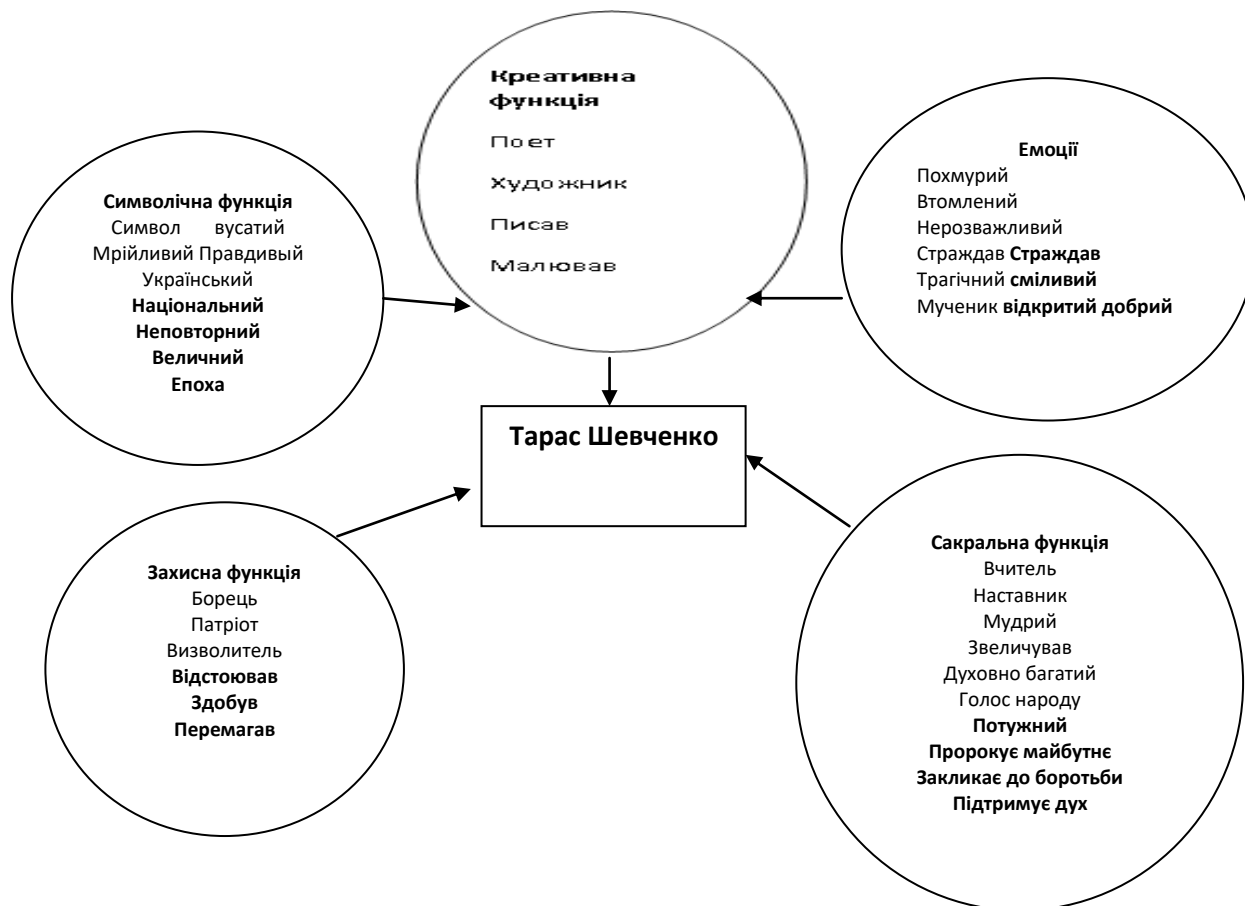

Рис. 4. Проекції архетипу Великого Старого на образ Т.Г. Шевченка (напівжирним шрифтом наведено результати дослідження 2017 року)

Висновки

При проведенні порівняльного дослідження проєкцій архетипів Персона, Тіні, Аніми, Анімуса та Великого Старого було виявлено наступну тенденцію – посилення маскулізації етнічного несвідомого, достовірне зменшення мотивів смерті, хвороби та страждання три одночасному посиленні ідей сили, влади, переможної боротьби. Окремою тенденцією є посилення проєкцій пов'язаних з дитячими казковими персонажами, що може бути проявом міфологеми «смерті – відродження», притаманній українському етнічному несвідомому.

Напрямок подальшого дослідження стане вивчення динаміки міфологеми під впливом соціальних змін та травмуючих подій.

Література / References

- Didukh, M.L. (2011). Comparative analysis of archetypal images from representatives of different ethnic groups / M.L. Didukh. Current problems of psychology. Collection of scientific works of the Institute of Psychology, 11 (5), 169-177. [In Ukrainian]
- Дідух, М. Л. (2011). Порівняльний аналіз архетипічних образів у представників різних етнічних груп. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Костюка, 11 (5), 169-177.
- Donchenko, O., Romanenko, Yu. (2001). Archetypes of social life and politics

- (Deep regulating the psycho-political everyday life). Kyiv: Lybid. [In Ukrainian]
- Donchenko, O., Romanenko, Yu. (2001). Archetypes of social life and politics (Deep regulating the psycho-political everyday life). Kyiv: Lybid. [In Ukrainian]
- Донченко, О., Романенко, Ю. (2001). Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). Київ: Либідь.
- Kovtun, N.M. (2006). The ambivalent essence of the cultural hero's triplex activity. Man. Philosopher. Humanist. Third Shynkaruk philosophic readings: Collection of scientific works. Zhytomyr: ZHDU Publishing House. I. Franko, 135 - 144. [In Ukrainian]
- Ковтун, Н.М. (2006). Амбівалентна сутність діяльності культурного героя-трікстера. Людина. Філософ. Гуманіст. Треті Шинкаруківські філософські читання: Збірник наукових праць. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 135 - 144.
- Crimean, S. (2006). Archetypes of Ukrainian mentality. Kyiv, 273 - 302.
- Кримський, С. (2006). Архетипи української ментальності. Київ, 273 - 302.
- Figurine, Yu. (2004). Historical origins of Ukrainian chivalry: Essays on the origin and development of the Cossack traditional culture and national martial arts in the Ukrainian-speaking dimension. Kyiv: Stylos Publishing House. [In Ukrainian]
- Фігуриний, Ю. (2004). Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. Київ: Видавничий дім «Стилос».
- Jung, K. G. (1991). Archetype and symbol. Moscow: Renaissance. [In Russian]
- Юнг, К. Г. (1991). Архетип и символ. Москва: Ренессанс.